

Інна Стенічева

*Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
Україна*

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ

Inna Stenicheva

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine

ESSENCE AND BASIC APPROACHES TO THE FORMATION OF THE SOCIAL AND ECONOMIC SPACE OF THE REGION

The article covers the origin and various approaches to the definition of the essence, components and mechanism of formation of economic and social space of the region.

The purpose of the study is to identify the essence of economic and social space, the classification of regional space and development of priority approaches to the formation of social and economic space in the region.

The estimation of the origin and essence of interpretations of the concepts of space, economic space and social space, their general properties and characteristics are given. The criteria of optimality and balance of interests in formation of different types of space in the region are considered. The proposed classification of the regional space as a multi-vector formation, in terms of components and elements, allows to develop complex approach to solving specific social, economic and environmental problems and achieve certain goals of the region's development.

Key words: space, economic space, social space, regional development, socio-economic system, socio-economic space, socio-economic development of the region.

Постановка проблеми. В сучасній Україні актуальним є курс на децентралізацію, яка передбачає здійснення перерозподілу повноважень, що спрямовується на створення самодостатніх регіонів. Пріоритетним напрямком розвитку держави є всебічний розвиток її регіонів шляхом вирішення основних соціальних та економічних проблем. Адже розвиток країни як і розвиток окремого регіону – це багатовимірний і багатоаспектний процес, який повинен комплексно вивчатися з погляду сукупності різних соціальних і економічних складових. Просторові аспекти функціонування національної економіки доцільно розглядати тільки в комплексному розрізі оцінки економічних і соціальних складових елементів регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що на сучасному етапі розвитку науки в літературі відсутній єдиний підхід до механізму формування соціально-економічного простору регіону. Науковцями пропонуються окремі підходи, щодо механізмів соціально-економічного розвитку регіонів.

Дослідження економічного простору відомі науці ще з античного періоду людства. Пізніше це поняття використовувалося в складі економічних теорій Т. Мора, Т. Компанелли, Ш. Фур'є, Р. Оуена, Дж. Стюарта, А. Сміта та Д. Рікардо. Тільки наприкінці XIX століття з'явилися дослідження факторів економічного простору в роботах Й. Тюнена, В. Лаундхарта, А. Вебера та ін. В XX столітті послідовниками таких дослідників стали О. Енгландер, Т. Паландер та А. Льюїс,

На сучасному етапі розглядом питань щодо різноманіття понять економічного і соціального просторів, а також складових і загальних властивостей простору розвитку присвячені роботи багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних учених: У. Айзард, Т. Райнер, А. Куклінські, Г. Річардсон, М.М. Некрасов, А.Г. Гранберг, В.І. Вернадський, А.М., Б.М. Данилішин, М.І. Долішній, О.В. Ольшанська, М.І. Паламарчук, Л.Г. Чернюк, В.П. Якобчук, О.С. Маліновський, М.І. Фащевський, С.І. Дорогунцов, О.І. Амоша, А.С. Лисецький, А.Г. Мазур, Д.П. Богиня, І.В. Багров, В.І. Пила, С.Г. Дзюба та ін.

Проте повного та однозначного тлумачення сутності, структури та механізмів формування простору, на жаль, до теперішнього часу не існує.

Метою дослідження є визначення витоків, сутності феномену простору. Побудова структури та виокремлення пріоритетних напрямів удосконалення механізму формування соціально-економічного простору регіону.

Виклад основного матеріалу. Поняття соціально-економічний простір утворилось шляхом поєднання провідної категорії «простір» з ознакою «соціально-економічний» і враховує смислове наповнення цих семантичних компонентів. З огляду на це, варто зосередити увагу, перш за все, на встановленні сутності категорії «простір».

Поняття «простір» тісно пов'язане з структурністю матерії, здатністю її ділитися на частини, адже саме ця властивість дозволяє виділити складові частини об'єкту, розглянути їх взаємне розташування та взаємну координацію, що й формують простір як такий.

Сучасні науковці виокремлюють три напрямки розуміння феномену поняття «простір»:

- об'єктивний напрямок (простір є об'єктивною картиною світу, тобто сукупністю зовнішніх об'єктів);
- суб'єктивний напрямок (простір є суб'єктивним відбиттям реальності);
- діяльнісний напрямок (простір створюється діяльністю суб'єктів та виявляється сукупністю вчинків, навичок, практичних дій)

Найбільш прийнятним, на наш погляд, є твердження А. Цимбалару, згідно якого простір виступає як форма існування об'єктивної реальності, що виражає відношення між існуючими суб'єктами, визначає порядок їх розташування, щільність, площину, структуру та характеризує всі форми і траєкторії руху матерії.¹

Найчастіше до загальних властивостей простору відносять:

- об'єктивність існування і незалежність від свідомості людини;
- суб'єктивність сприйняття;
- абсолютність;
- нерозривний зв'язок із часом та з рухом матерії;
- залежність від структурних відносин та процесів розвитку у системах;
- протяжність, тобто наявність ряду елементів та їх співіснування;
- зв'язність та неперервність;
- тривимірність тощо.

Простір кожної окремої системи принципово незамкнений та безперервно переходить у простір іншої системи, яка може відрізнитися за певними локальними властивостями.

Варто зазначити, що якщо говорити про систему, то поняття «простір» є дуже подібним до поняття «середовище». Водночас, між цими поняттями є низка відмінностей. Перш за все, якщо середовище – це статичне поняття, то простір вирізняється своєю динамічністю. По-друге, якщо середовище існує незалежно від дій суб'єктів як даність, то простір є результатом їхньої конструктивної діяльності.

Конкретизація змісту поняття «простір» обумовило виділення різних його видів, зокрема економічного та соціального просторів, що формують в своїй єдності та діалектиці соціально-економічний простір. Як зазначає С. Назаренко, знання про соціальний та економічний простір та особливості його формування сприяють повнішому залученню його в управлінську діяльність як додаткового ресурсу²

Таке твердження можна вважати повною мірою справедливим, з огляду на те, що саме вивчення соціально-економічного простору та його складових дає найбільш вичерпне та точне уявлення про дійсність, наявність зв'язків та відносин, притаманних об'єктам, що функціонують в його межах.

В сучасних умовах поняття «економічний простір» та «соціальний простір» виступають ключовим категоріальним апаратом багатьох наук, зокрема, соціального та регіонального менеджменту, державного управління тощо. Водночас, змістовне наповнення цих понять, а також їх використання в ході наукових досліджень потребує уточнення та наукового обґрунтування.

¹ Цимбалару, А.Д. (2016). Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*, 1, 41-50.

² Назаренко, С. (2015). Особливості розвитку ринкового соціального і економічного простору. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*, 40 (2), 5-11.

Слід зазначити, що найбільш часто уживаним поняттям є економічний простір – поняття яке охоплює відносини та взаємозв'язки, що виникають в ході здійснення господарської діяльності. Як справедливо зазначає Ю. Павлюк, розширення меж вживання поняття простору в господарській діяльності обумовлене набуттям ним практичного господарського сенсу у виразі єдиного економічного простору.¹

- Науковці дають різні визначення поняття «економічний простір»:
- сукупність економічних інститутів (виробничих, трудових, фінансових тощо), а також наявність необхідних функціонуючих між ними зв'язків, які впроваджуються на окремій території в масштабах макрорегіонального, міжрегіонального, національного і глобального рівнів²;
- територія, що вміщує безліч об'єктів і зв'язків між ними (населені пункти, промислові підприємства об'єкти транспортної інфраструктури, рекреаційні площі частина реального простору, що зумовлена взаємодією матеріальних систем різних ієрархічних рівнів, яка відбувається в процесі господарської діяльності людини і визначається через її характеристики³;
- територія, що вміщує безліч об'єктів і зв'язків між ними (населені пункти, промислові підприємства об'єкти транспортної інфраструктури, рекреаційні площі⁴.

Таким чином, науковці не мають єдиного трактування поняття економічного простору. Деякі з них концентрують увагу на елементах економічного простору – якими виступають або суб'єкти, або об'єкти, або одночасно суб'єкти та об'єкти, між якими виникають певні відносини та взаємозв'язки, проте не уточнюють яким є їхній характер. Інші, навпаки – акцентують увагу на тому, що взаємозв'язки та відносини між елементами економічного простору відбуваються в рамках здійснення господарської діяльності, натомість не конкретизують елементи цього простору.

Отже, на нашу думку, найбільш повно зміст поняття «економічний простір» можна розкрити через наступні характеристики:

- наявність суб'єктів – активних учасників простору (інститутів, населення, суб'єктів господарювання, органів влади);
- наявність об'єктів – джерел виникнення взаємовідносини між суб'єктами;
- наявність відносин та взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами з приводу здійснення господарської діяльності.

Водночас, деякі науковці звертають увагу на концептуальну і термінологічну нерозробленість уявлень про соціальний простір як про одну із форм просторового розвитку з позицій конкретних суспільних наук^{5,6}. Поняття «соціальний простір» вперше був запропонований Ф. Тенісом, німецьким філософом і соціологом, наприкінці XIX ст. Саме цьому вченому належить сформоване визначення соціології як науки, що вивчає взаємини людей у просторі і в часі. Ідеї, розгляд яких започатковано в роботах Ф.Теніса, розвинув Г. Зіммель. Він охарактеризував соціальний простір як бездієву форму, існуючу лише завдяки енергії діяльності окремих соціальних суб'єктів⁷.

Е. Дюркгейм визначав соціальний простір як певну надіндивідуальну, об'єктивно існуючу реальність, яка пов'язана з усвідомленням індивідуального простору і часу індивідом, і його взаємодіями⁸

Найбільш докладно до розгляду проблему соціального простору підійшов французький соціолог П. Бурдьє, який представив соціальний простір як раціонально сконструйовану діаграму, поля взаємодії, руху різних видів капіталу (символічного, соціального тощо). На його думку

¹ Павлюк, Ю.Ю. (2011). Просторовий розвиток регіонально-економічних систем. *Збірник наукових праць ВНАУ*, 2 (53), 43.

² Макарьський, О. (2011). Все вирішує глядач. *Журналіст України*, 11, 3-6.

³ Пепа, Т.В. (2006). *Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України*. Черкаси: Брама України, 27.

⁴ Гранберг, А.Г. (2001). *Основы региональной экономики: учебник для вузов*. Москва: ЮНИТИИДАНА, 25.

⁵ Павлюк, Ю.Ю. (2011). Просторовий розвиток регіонально-економічних систем. *Збірник наукових праць ВНАУ*, 2 (53).

⁶ Шевчук, Л.Т. (2011). Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія. *Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень*, 256.

⁷ Зіммель, Г. (1996). *Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования*. Москва: Юрист, 320.

⁸ Дюркгейм, Э. (1998). *Элементарные формы религиозной жизни*. Москва: Канон, 187.

соціальний простір представляє собою, ансамбль різного типу полів, у тому числі релігійних, економічних, політичних, етнічних, культурних тощо. У кожному такому полі існують свої закони і правила взаємодії. Причому вони не розчиняються у величезному соціальному просторі суспільства, а навпаки, утворюють його.

Таким чином соціальний простір П. Бурдьє представляв як сукупність об'єктивних відносин між індивідуальними (людьми) та колективними агентами (соціальні групи), функціонально пов'язаних між собою за допомогою спільних полів і соціальних практик¹.

Базуючись на вченні П. Бурдьє, соціальний простір розглядали такі науковці, як Е. Гідденс, М. Кастельс.

О. Котуков наводить наступне визначення соціального простору – сфера взаємодій соціальних агентів (індивідуальних і колективних), структурована певним чином за ступенем інтенсивності взаємодії між його окремими елементами, яка виробляє стійкі норми, звичаї, традиції, правила, норми, що детермінують форми взаємодії індивідів всередині нього². Це визначення, на нашу думку найбільш повно характеризує поняття «соціальний простір» та його змістове наповнення.

Спільні риси соціального та економічного простору досить докладно розглянуто в роботі С. Назаренко. Автор стверджує, що як соціальному, так і економічному просторам властива обумовленість (залежність від певних об'єктивних обставин), перехрестя процесів (єдність економічних та соціальних відносин), консолідація (спільність базових інтересів, поєднання задля їх досягнення), гармонізація (неможливість прогресу без розвитку культури) та функціонування в інформаційному й комунікаційному середовищі³.

Водночас, економічний та соціальний простір мають певні відмінності. Так, суб'єкти економічних відносин далеко не завжди співпадають з соціальними агентами, які вступають в соціальні відносини в межах соціального простору.

Для економічного простору притаманні відносини та взаємозв'язки, що прийнято називати економічними, тобто взаємозв'язки з приводу здійснення господарської діяльності. Відносини, що протікають в соціальному просторі та формують його, є важливою формою вияву соціальних тривалих, сталих, системних, поновлюваних, різноманітних за змістом зв'язків.

Критерієм оптимальності взаємовідносин між суб'єктами в економічному просторі найчастіше виступає економічна доцільність (яка найчастіше виступає як максимізація прибутку). Щодо соціального простору, то взаємовідносини, що його характеризують, будуються з використанням критерію балансу інтересів.

На нашу думку, говорити про пріоритетність соціального чи економічного простору є неприпустимим, адже вони в поєднанні формують єдиний соціально-економічний простір.

Розглядаючи регіональний соціально-економічний простір або простір регіону, слід зазначити, що це багатовекторне формування, що охоплює низку складових, сформованих та функціонуючих на певній чітко окресленій території, що дозволяє вирішити конкретні соціальні, економічні та екологічні проблеми та досягти певних цілей регіонального розвитку.

Аналіз джерел, присвячений вивченню проблеми соціально-економічного простору регіону^{4,5,6} дозволив зробити наступні висновки:

– соціально-економічний простір відображає систему економічних та соціальних зв'язків та відношень між суб'єктами (підприємствами, організаціями, інститутами, суспільними організаціями, суспільними групами та окремими особистостями);

¹ Бурдьє, П. (2003). *Практичний глузд*. Київ: Український центр духовної культури, 503.

² Котуков, О.А. (2013). Соціальний простір як об'єкт державного управління. *Теорія та практика державного управління*, 3, 50-59.

³ Назаренко, С. (2015). Особливості розвитку ринкового соціального і економічного простору. *Збірник наукових праць ЧДТУ*, 40. 2, 5-11.

⁴ Гриценко, А.А. (2012). Компаративний аналіз складових економічного простору Європейського Союзу, Росії та України в контексті інтеграційних процесів. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського форуму*, 1 (5), 49-59.

⁵ Ляшенко, В.І. (2006). *Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути*. Донецьк: ДонНТУ, 668.

⁶ Ольшанська, О.В. (2011). Регіонально-просторова системна організація господарства: методологічні та прикладні аспекти. *Київ: КНЕУ, Спец. вип.: Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи*, 2, 37-45.

– зв'язки та відношення між суб'єктами соціально-економічного простору пов'язані із здійсненням господарської діяльності та задоволенням соціальних потреб суспільства;

– соціально-економічний простір є структурованою системою, що пов'язана з акумулюванням ресурсів (виробничих, фінансово-інвестиційних, науково-технічних, інформаційних тощо), необхідних для безперервного здійснення різних видів господарської діяльності суб'єктів простору та задоволення соціальних потреб суспільства, а також їх ефективний розподіл та використання;

– соціально-економічний простір – місце перетинання усіх учасників процесів функціонування та розвитку регіону як відкритої складної соціально-економічної системи;

– соціально-економічний простір завжди має певні особливості залежно від конкретного регіону (регіональні особливості);

– соціально-економічний простір є органічним поєднанням економічної та соціальної складових та окремих елементів, та функціонує на принципах їхньої тісної взаємодії;

– соціально-економічний простір регіону характеризується як показниками економічного, так і соціального характеру.

Слід зазначити, що існує безліч теорій формування соціально-економічного простору регіону, проте більшість з них передбачає провідну роль інновацій як одного з найвагоміших каталізаторів розвитку регіональної соціально-економічної системи. Саме тому інноваційний простір як один з найвагоміших елементів соціально-економічного простору заслуговує на підвищену увагу.

Виділення інноваційного простору відбувається в рамках класифікації простору по елементах. За цією класифікаційною ознакою нами пропонується виокремлювати наступні елементи соціально-економічного простору:

– організаційно-виробничий простір – виникає в ході організації та здійснення виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг суб'єктами господарської діяльності як просторові взаємини між ними та їхніми контрагентами;

– природно-ресурсний простір – характеризує просторове розміщення постачальників природних та інших ресурсів та взаємини, що виникають між ними та суб'єктами простору з приводу їх залучення у господарську діяльність;

– законодавчо-правовий простір – формується взаємозв'язками та взаємовідносинами, що виникають між суб'єктами та об'єктами правовідносин, правотворчості та правозастосування в межах конкретного регіону;

– фінансово-інвестиційний простір – характеризується фінансово-інвестиційними взаємовідносинами між суб'єктами простору з приводу залучення та використання фінансових та інвестиційних ресурсів;

– споживчо-ринковий простір – сукупність взаємозв'язків та відносин між суб'єктами, що забезпечують пропозицію певних товарів та послуг, та їх споживачами;

– інфраструктурний простір – сукупність об'єктів виробничої та невиробничої інфраструктури та взаємовідносин, що виникають з приводу їхнього використання;

– соціокультурний простір – характеризує підпорядкованість дій суб'єктів простору сформованим морально-етичних нормам, традиціям, цінностям;

– геополітичний простір – характеризується просторовим розташуванням регіону та особливостями, які ним обумовлені;

– інформаційний простір – сфера суспільного життя регіону, в якій інформаційні комунікації відіграють провідну роль;

– освітньо-інтелектуальний простір – характеризує відносини між суб'єктами освітньої діяльності, забезпечуючи соціальну та особистісну значущість результату удосконалення здібностей і поведінки її суб'єктів;

– екологічний простір – характеризується взаємовідносинами між суб'єктами простору, щодо збереження та відновлення навколишнього середовища регіону;

– інноваційний простір – характеризується відносинами між суб'єктами простору з приводу розробки, впровадження та дифузії інновацій.

Класифікація простору регіону за цією та іншими ознаками наведена на рисунку 1.

Слід зазначити, що різні елементи соціально-економічного простору регіону можна розподілити на два основні типи за включенням до певної складової простору. За цією ознакою доцільно виокремити одиничний (елемент простору, що включається повною мірою виключно

до соціальної, або до економічної складової простору) та комплексний (елемент простору, що включається частково до соціальної, а частково до економічної складової простору) простір (рис.1).

Одиничний елемент соціально-економічного простору, або частина комплексного елементу соціально-економічного простору можна класифікувати за орієнтацією на соціально-орієнтований та економіко-орієнтований простір.

До загальних функцій елементів соціально-економічного простору варто віднести:

- розподільчу функцію (розподіл певних ресурсів, в даному випадку інноваційних, між суб'єктами простору регіону);
- координуючу функцію (впорядкування взаємодій між суб'єктами простору з приводу формування та впровадження інновацій);
- інформаційну функцію (забезпечення існування інформаційно-комунікативних потоків, пов'язаних з розповсюдженням та дифузією інновацій);
- регулюючу функцію (простір, сформований діючими інститутами та ринковими механізмами регулювання, визначає спрямованість діяльності суб'єктів господарювання).

Висновки. Аналіз та узагальнення еволюційних підходів до понять простору виявив, що, як соціальним так і економічним аспектам простору, притаманні: обумовленість, перехрестя (взаємозалежність) процесів, єдність відносин, консолідація регіональних інтересів, поєднання зусиль і ресурсів задля їх досягнення певних цілей, функціонування, гармонізація та розвиток в інноваційному середовищі.

References:

1. Cymbalaru, A.D. (2016). Osvitnij prostir: sutnist, struktura i mexanizmy stvorennja [Educational space: the essence, structure and mechanisms of creation.]. *Ukrayinskyj pedagogichnyj zhurnal* [Ukrainian pedagogical magazine], 1, 41-50. [in Ukainian].
2. Nazarenko, S. (2015). Osoblyvosti rozvytku rynkovogo socialnogo i ekonomichnogo prostoru. [Features of the development of market social and economic space]. *Zbirnyk naukovykh pracz Cherkaskogo derzhavnogo texnologichnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*. [Collection of scientific works of UNFU], 40 (2), 5-11. [in Ukrainian].
2. Pavlyuk, Yu.Yu. (2011). Prostorovyj rozvytok regionalno-ekonomichnyh system [Spatial development of regional economic systems]. *Zbirnyk naukovykh pracz zbirnyk naukovykh pracz VNAU* [Collection of scientific works of UNFU], 2 (53). [in Ukainian].
3. Пєпа, Т.В. (2006). *Regionalna dynamika i transformaciya ekonomichnogo prostoru Ukrayiny* [Regional dynamics and transformation of the economic space of Ukraine]. Cherkasy: Brama Ukrayiny. [in Ukainian].
4. Granberg, A.G. (2001). *Osnovy regionalnoj jekonomiki: uchebnyk dlja vuzov* [Fundamentals of the regional economy: textbook for universities]. Moscow: JuNITIIDANA. [in Russian].
5. Shevchuk, L.T. (2011). *Prostorovyj rozvytok regionu: social'no-ekonomichni mozhylyvosti, ryzyky i perspektyvy* [Expansion of development in the region: social-economic economics, risks and perspectives]. Lviv. [in Ukainian].
6. Zymmel, G. (1996). *Socjalnaja dyfferencyacija. Socyologicheskye y psichologicheskye yssledovanyja* [Social differentiation. Sociological and psychological research]. Moscow: Juryst, 2. [in Russian].
7. Djurkgejm, E. (1998). *Elementarnye formi relygyoznoj zhyzny* [Elementary forms of religious life]. Moscow: Kanon. [in Russian].
8. Burd'je, P. (2003). *Praktychnyj gluzd'* [Practical sense]. Kyiv: Ukrainskyj centr duhovnoi kultury. [in Ukainian].
9. Kotukov, O.A. (2013). Socialnyj prostir jak objekt derzhavnogo upravlinnja [Social space as an object of public administration]. *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja* [Theory and practice of public administration], 3, 50-59. [in Ukainian].
10. Grycenko, A.A. (2012). Komparatyvnyj analiz skladovyh ekonomichnogo prostoru Jevropejs'kogo Sojuzu, Rosii' ta Ukraїny v konteksti integracijnyh [A comparative analysis of the components of the economic space of the European Union, Russia and Ukraine in the context of integration processes]. *Bjuleten' Mizhnarodnogo Nobelivs'kogo forumu* [Bulletin of the International Nobel Forum], 1 (5), 1. 49-59. [in Ukainian].
11. Ljashenko, V.I. (2006). *Reguljuvannja rozvytku ekonomichnyh system: teorija, rezhymy, instytuty* [Regulation of the development of economic systems: theory, regimes, institutes]. Donec'k: DonNTU. [in Ukainian].
12. Ol'shans'ka, O.V. (2011). Regional'no-prostorova systemna organizacija gospodarstva: metodologichni ta prykladni aspekty [Regional-spatial system organization of the economy: methodological and applied aspects]. *Formuvannja rynkovoї ekonomiky* [Formation of a market economy: a collection of scientific works]. Kyiv: KNEU, 2, 2, 37-45. [in Ukainian].